

Mirjana Sokić

PROBLEM NESVESNIH PERCEPTIVNIH STANJA

APSTRAKT: Prema tradicionalnom gledištu, veza između naših perceptivnih stanja i svesnosti je pojmovno nužna. U ovom radu ću pokušati da predstavim argumentaciju koja ovu tezu dovodi u pitanje. Rad je podeljen na dva glavna dela. U prvom delu se detaljno analizira pojam nesvesne percepcije, kao i nekoliko fenomena u savremenoj kliničkoj literaturi koji pružaju empirijsku podršku tvrđenju da slučajevi nesvesnih perceptivnih stanja zaista postoje. Diskusija u prvom delu rada će mi omogućiti da razmotrim neke od osnovnih teza dve popularne teorije u savremenoj filozofiji percepcije—reprezentacionalizma i relacionalizma. Glavna teza koju ću nastojati da odbranim u drugom delu rada je da u kontekstu filozofskog problema nesvesnih perceptivnih stanja, reprezentacionalističkoj poziciji treba dati značajnu prednost u odnosu na relacionalizam.

KLJUČNE REČI: nesvesna perceptivna stanja, reprezentacionizam, relacionalizam, slepi vid.

1. Percepcija i svesnost

Da li je veza između naših perceptivnih stanja i svesnosti pojmovno nužna? Prema tradicionalnom gledištu—koje se najčešće dovodi u vezu sa Dž. E. Murom (G. E. Moore)—percepcija je naprosto jedan vid svesnosti, isto kao što „biti crven“ naprosto predstavlja jedan vid bivanja obojenim (Moore 1925, str. 46). U skladu s ovim shvatanjem, govoriti o nesvesnim perceptivnim stanjima analitički je besmisleno na isti način kao što je analitički besmisleno govoriti o neobojenom crvenom predmetu ili o kvadratu koji je bez oblika.¹ Leksičke definicije, kao i neka filozofska određenja

---

1 Većina današnjih teoretičara smatra da ova tradicionalna teza, prema kojoj perceptivna stanja nužno uključuju svesnost, predstavlja zastarelu i naučno nezasnovanu tvrdnju koju bi trebalo napustiti u svetlu novih empirijskih otkrića. Ipak, teško je izbeći utisak da ovo tradicionalno shvatanje ima izvesnu intuitivnu prihvatljivost. Naime, kada u svakodnevnim okolnostima vidimo ružu, izlazak sunca ili neki predmet koji se nalazi ispred nas i koji razgledamo, izgleda nam više nego očigledno da smo *svesni* toga da imamo upravo takvo-i-takvo perceptivno iskustvo. Štaviše, mi stičemo sam pojam percepcije na osnovu slučajeva u kojima *de facto* posedujemo svest (vidi, Phillips 2018).

percepcije dovode nas do sličnog zaključka. Naime, *Oksfordski rečnik engleskog jezika* (*Oxford English Dictionary*) definiše percepciju kao proces u kojem postajemo svesni fizičkih objekata i fenomena pomoću čula. U jednoj od skorašnjih studija, Robert Kentridž (Robert Kentridge) percepciju određuje kao „proces na osnovu kojeg postajemo upoznati [*acquainted*] sa vizuelnim svojstvima objekata u svetu“, pri čemu on „upoznatost“ shvata kao „direktno ili neposredno iskustvo ili svesnost“ (vidi u Peters et al. 2017, str. 3). Kao što možemo da vidimo, u obe navedene definicije percepcije se pojavljuju pojmovi koji impliciraju *svesnost*. U svetlu ovih definicija, govor o nesvesnim perceptivnim stanjima ima potpuno protivrečan karakter, stoga se sasvim opravdano može postaviti pitanje da li postoje takva određenja percepcije koja ne impliciraju svesnost. Mnogi filozofi smatraju da na ovo pitanje treba dati potvrđan odgovor. Tako, na primer, Stiven Palmer (Stephen Palmer) kaže sledeće:

Vizuelna percepcija će se definisati kao proces sticanja znanja o objektima i događajima u okruženju na osnovu ekstraktovanja informacija iz svetla koji oni emituju ili reflektuju [...] Zanimljiva odlika ove definicije je da ona ne sadrži bilo kakva upućivanja na vizuelnu svesnost ili iskustvo. Ovo može da deluje kao previd, ali to ipak nije. Svesno vizuelno iskustvo je izostavljeno jer je *logički moguće da se viđenje odvija u odsustvu svesnosti*. (Palmer 1999, str. 630-631, moj kurziv)

Slično tome, Nensi Kanvišer (Nancy Kanwisher) kaže:

[R]eč „percepcija“ ćemo koristiti [...] da bismo referirali na ekstraktovanje i/ili reprezentaciju perceptivnih informacija iz nekog stimulusa, bez ikakvih pretpostavki da se takve informacije nužno moraju svesno iskusiti. (Kanwisher 2001, str. 89-90)

Ipak, Ian Filips (Ian Phillips)—jedan od oštih protivnika pojma nesvesne percepcije—smatra da ove definicije predstavljaju samo *ad hoc* pokušaje da se percepcija razdvoji od svesnog iskustva, kako bi se otvorio prostor za rezultate empirijskih istraživanja. Nasuprot ovakvim nastojanjima, Filips smatra da pravo pitanje koje treba postaviti nije to da li percepcija, shvaćena kao tehnički termin u Palmerovom i Kanvišerinom smislu, nužno uključuje svesnost, već to da li percepcija u uobičajenom i svakodnevnom smislu nužno uključuje svesnost (vidi, Phillips 2018). Iako je Filips svakako u pravu kada osporava dosta čestu praksu filozofa da kroz razne stipulacije i *ad hoc* određenja pojmova iz našeg svakodnevnog iskustva modifikuju i oblikuju njihov karakter kako bi se što bolje uklopili u određene filozofske pozicije, moram da priznam da se ipak ne slažem sa glavnom poentom njegove kritike. Nasuprot Filipsu, tvrdiću da empirijska istraživanja itekako mogu da nas navedu na to da u svetlu njihovih rezultata drastično promenimo način na koji shvatamo prirodu naših mentalnih stanja, događaja i procesa.

Kako bi ova tvrdnja postala što jasnija, razmotrimo najpre slučaj sa savremenim neuronaučnim istraživanjima prirode bola. Bol je dugo vremena bio shvaćen kao jednostavna senzacija koja je nužno vezana za neprijatnost. Na primer, Kurt Bajer (Kurt Baier) tvrdi da bol ne samo što predstavlja odgovor na oštećujući stimulus ili

bolest, već *po definiciji* predstavlja neprijatno iskustvo (vidi, Baier 1958, str. 26). Nasuprot tome, na osnovu naučnih istraživanja u prethodnih pedeset godina, došli smo do otkrića krajnje neobičnih disocijativnih fenomena u ljudskom iskustvu bola; naime, do otkrića fenomena koji se nikako ne mogu uskladiti sa upravo opisanim shvatanjem pojma bola. Reč je o fenomenima kao što je tzv. „asimbolija za bol“ (*pain asymbolia*), kao i sindrom čiste bolnosti (tzv. „bolnost bez bola“), u svetlu kojih ranije tvrdnje o analitičkoj povezanosti pojmova bola i neprijatnosti izgledaju potpuno zastarelo i empirijski pogrešno (vidi, Grahek 2007, str. 3). Naravno, protiv empirijske evidencije koja nam ukazuje na postojanje neobičnih fenomena koji iziskuju određene promene u načinu na koji shvatamo određena mentalna stanja i procese, moguće je naprosto stipulirati—kao što je učinio Dejvid Armstrong (Armstrong 1962, str. 106)—da bol nije bol ukoliko nije neprijatan. Međutim, sa sve većim rastom empirijske evidencije koja nam objašnjava kompleksnost naših mentalnih stanja, ovakve stipulacije počinju da deluju u najmanju ruku kao veoma čudne.

Vratimo se sada našem problemu sa pojmom nesvesne percepcije. Kao i u slučaju veze između bola i neprijatnosti, smatram da krajnju reč u pogledu povezanosti pojmova percepcije i svesnosti treba da nam pruže rezultati naučnih istraživanja. Definicije koje nam nude Stiven Palmer i Nensi Kanvišer ni na koji način nas ne sprečavaju da zauzmemo poziciju koja će nam omogućiti da na potpuno neutralan način interpretiramo rezultate naučnih istraživanja. Na primeru sa savremenim naučnim istraživanjima bola želela sam da pokažem da to predstavlja prednost ovih definicija, a nikako njihov nedostatak, kao što sugeriše Filips. Ukoliko usvojimo shvatanje prema kojem je pojam percepcije *po definiciji* vezan za svesnost, onda je jasno da nijedan oblik nesvesnog vida ne može da se okarakterise kao autentični oblik percepcije. Međutim, ograničenost ovakvog pristupa rešavanju supstantivnih filozofskih problema—koji je poznat u filozofskoj literaturi kao „definicionalno zaustavljanje“ (*definitional stop*)²—ogleda se u činjenici da možemo da postavimo sasvim smisljeno pitanje o mogućnosti nesvesnih perceptivnih stanja. Ipak, ovo ne bi bilo moguće ako bi negativan odgovor na to pitanje bio analitički iskaz. Drugim rečima, smatram da, za razliku od zatvorenih (analitičkih) pitanja (tj. pitanja tipa „Da li trougao ima tri ugla?“), pitanje o mogućnosti nesvesne percepcije predstavlja tzv. otvoreno pitanje, a adekvatan filozofski odgovor na otvorena pitanja po pravilu zahteva uzimanje u obzir empirijske evidencije. Shodno tome, smatram da filozofske pokušaje—poput gore opisanih Filipsovih—da se prilikom dolaženja do odgovora na pitanje o mogućnosti nesvesne percepcije ignorišu rezultati relevantnih empirijskih istraživanja treba odbaciti.

2 Termin „definicionalno zaustavljanje“ je u filozofsku literaturu uveo H. L. A. Hart (Hart 1968, str. 5). Iako je ovaj termin neposredno vezan za filozofiju prava, koristi se u svim slučajevima u kojima se pozivanjem na definiciju onemogućava pokretanje smislene filozofske argumentacije za ili protiv nekog gledišta.

1.1. Tri slučaja nesvesnih perceptivnih stanja

U ovom poglavlju ću prikazati nekoliko specifičnih i neobičnih fenomena koji potvrđuju tezu o postojanju nesvesnih perceptivnih stanja. Pre detaljnijeg ispitivanja ovih fenomena treba precizirati kriterijum na osnovu kojeg će biti moguće utvrditi da li neko perceptivno iskustvo predstavlja autentični slučaj nesvesnog perceptivnog stanja. Predlažem da se usvoji kriterijum prema kojem svaki autentični slučaj nesvesnog perceptivnog stanja mora da zadovolji sledeća dva uslova:

(a) Ispitanik (ili pacijent) mora nedvosmisleno izveštavati da ne vidi relevantni vizuelni³ stimulus.

(b) Ovaj stimulus mora uticati na ponašanje ispitanika (ili pacijenta) na način koji jasno sugeriše da nije reč o pukoj slučajnosti.

Smatram da sledeća tri fenomena zadovoljavaju oba navedena uslova:⁴

Binokularno rivalstvo (*binocular rivalry*). Reč je o fenomenu koji nastaje kada se svakom oku ispitanika istovremeno prezentuje različiti vizuelni stimulus. Naime, zapaženo je da ukoliko oba stimulusa emituju istu količinu svetlosti, tada predstavljaju ravnopravne rivale u pogledu toga kojeg od njih će ispitanik biti svestan—otuda i potiče naziv „binokularno rivalstvo“. Međutim, ukoliko je jedan od stimulusa znatno svetliji od drugog, tada drugi stimulus postaje potpuno nedostupan svesti ispitanika i oni izveštavaju da vide samo jedan stimulus. Ovaj fenomen je poznat kao „interokularno potiskivanje“ (*interocular suppression*). Međutim, ono što je ovde veoma važno naglasiti—i što ovaj slučaj čini slučajem nesvesne percepcije—jeste to da naučna istraživanja pokazuju da potisnuti stimulus ipak utiče na ponašanje ispitanika uprkos tome što ga oni nisu svesni. Naime, kada je jedan od potisnutih vizuelnih stimulusa bio slika obnaženog tela koje odgovara seksualnim preferencijama ispitanika,⁵ primećen je poboljšan učinak u pogledu perceptivne diskriminacije onog oka kojem je prethodno prezentovana (iako potisnuta) slika obnaženog tela (za više detalja, vidi Jiang et al. 2006). Kako smatra Džesi Princ (Jessy Prinz), ovaj eksperiment jasno sugeriše da je „slika obnaženog tela bila nesvesno prepoznata“ (Prinz 2015, str. 377).

3 Igrum slučaja, svi primeri koji se razmatraju u ovom radu jesu primeri koji se odnose na vizuelne stimuluse. Treba primetiti, međutim, da ovo ni na koji način ne ugrožava tezu o postojanju nesvesnih perceptivnih stanja.

4 Svakako, u literaturi su opisani mnogi drugi fenomeni koji zadovoljavaju ove uslove i koji stoga predstavljaju slučajeve nesvesne percepcije. Ipak, iscrpno navođenje svih ovih slučajeva nije neophodno kako bi se pokazalo da nesvesna perceptivna stanja zaista postoje. Naime, kako bismo na osnovu empirijskih istraživanja dokazali da određeni fenomen predstavlja ne samo konceptualnu mogućnost, već i da zaista postoji, dovoljno je ukazati na bar *jedan* očigledan slučaj takvog fenomena. Za dodatne informacije o ostalim slučajevima nesvesne percepcije, vidi Stoerig (1997), Prinz (2015).

5 Zanimljivo je da slika obnaženog tela koje *ne* odgovara seksualnim preferencijama ispitanika nije dovela do istih rezultata. Zapravo, ta činjenica potvrđuje zaključak koji izvodi Prinz (2015, str. 377).

Slepilo uzrokovano neobraćanjem pažnje (*inattentional blindness*). Ovdje je reč o fenomenu čiji uzrok nije bilo kakav fiziološki defekt, već pre nastaje kao rezultat usmerenosti pažnje. Naime, do ovog fenomena dolazi kada su ispitanici suočeni sa obavljanjem izvesnog zadatka koji zahteva veliku pažnju—na primer, kada se od njih traži da uoče koja od dve linije na slici na ekranu je neznatno duža. Dok pokušavaju da obave ovaj zadatak, ispitanicima se na istom ekranu u vrlo kratkim vremenskim intervalima (od 200 milisekundi) prezentuje iznenadni vizuelni stimulus. U mnogim slučajevima ispitanici tvrde da nisu imali vizuelno iskustvo bilo kakvog iznenadnog stimulusa. Međutim, kao u prethodnom slučaju sa binokularnim slepilom, postoje jasni pokazatelji da i u okviru ovog fenomena stimulus utiče na ponašanje ispitanika (Mack & Rock 1998). Naime, pokazano je da su u testovima čiji se zadatak sastoji u dopunjavanju nedostajućih slova u rečima (tzv. *word-stem completion task*) ispitanici imali čak pet puta bolje rezultate kada su se kao „nevidljivi“ stimulus prezentovale cele te reči (za više detalja, vidi Bowers & Schacter 1990).

Slepi vid (*blindsight*). Reč je o krajnje neobičnom fenomenu koritikalnog slepila (*cortical blindness*) do kojeg dolazi kod pacijenata sa lezijama u primarnom vizuelnom korteksu. Pacijenti kojima je dijagnostifikovan slepi vid izveštavaju o slepim oblastima u svom vidnom polju, koje odgovaraju receptivnim poljima koja su oštećena. Ovi pacijenti tvrde da u slepim oblastima oka nemaju nikakvo vizuelno iskustvo. U skladu s tim, oni nisu u stanju da spontano reaguju na optičke stimuluse koji su predstavljeni tom delu njihovog oka. Međutim, zapanjuje činjenica da ovi pacijenti redovno daju ispravne odgovore o tim optičkim stimulusima, kada su primorani da biraju između alternativnih odgovora—najčešće je reč o pitanjima koja se odnose na prisutnost i smer kretanja svetlosti ili se traži da pacijent napravi izbor između jednostavnih geometrijskih oblika (Marcel 1983). Zapaženo je da individue kojima je dijagnostifikovan slepi vid mogu da razaznaju jednostavne oblike (Weiskrantz 1986), kao i da tokom hoda izbegavaju prepreke ispred sebe (de Gelder et al. 2008). Prema Burdžu (Burge), u slučaju pacijenata sa slepim vidom pronalazimo sasvim nedvosmislen primer da perceptivna stanja usmeravaju njihove postupke, iako, prema svoj dostupnoj evidenciji, tim pacijentima nedostaje fenomenalna svesnost u pogledu tih perceptivnih stanja (vidi, Burge 2010, str. 374). Ukratko, slepi vid konstituše autentični slučaj percepcije (konkretnije, viđenja) bez svesnosti. Ovom zaključku se snažno suprotstavlja Filips. Naime, u jednoj od svojih skorašnjih studija, Filips insistira na tome da pacijenti kojima je dijagnostifikovan slepi vid imaju abnormalan i degradiran vid, ali da to ni na koji način ne isključuje mogućnost da je kod tih pacijenata reč o vidu koji ipak uključuje i jednu vrstu abnormalne i degradirane *svesnosti* (Phillips 2016). Svakako, mogućnost koju Filips navodi ne može se jednostavno isključiti, jer, kako primećuje Ned Blok (Ned Block), nijedan od primera nesvesne percepcije nije lišen izvesnih kontroverzi (Block 2016, str. 453). Ipak, ono što snažno govori protiv Filipsovog napada na fenomen slepog vida, kao primera nesvesne percepcije, jeste činjenica da sami pacijenti kojima je slepi vid dijagnostifikovan uporno

i decidno izveštavaju o tome da uopšte *ne vide* relevantne vizuelne stimuluse (Weiskrantz et al., 1974, str. 4; Stoerig & Cowey 1992, str. 431).

Kao što smo videli, prema svim pokazateljima, navedena tri fenomena zadovoljavaju oba uslova koja određuju da li se neko perceptivno iskustvo može okarakterisati kao autentični slučaj nesvesnog perceptivnog stanja. Naime, u sva tri navedena slučaja, ispitanici (ili pacijenti) izveštavaju da ne vide relevantne vizuelne stimuluse, pri čemu postoje jasni indikatori da ovi stimulusi utiču na njihovo ponašanje i usmeravaju njihove postupke. Prema tome, smatram da imamo dobre razloge da zaključimo da empirijsko svedočanstvo pokazuje da na pitanje „Da li postoje nesvesna perceptivna stanja?“ treba dati potvrđan odgovor.

2. Savremene teorije perceptivnog iskustva i nesvesna perceptivna stanja

U prvom delu rada sam pokazala da savremena naučna istraživanja potvrđuju tezu prema kojoj *de facto* postoje nesvesna perceptivna stanja. U ovom delu rada ću pokazati na koji način neke od popularnih teorija o prirodi perceptivnog iskustva—konkretno, reprezentacionalizam i relacionalizam—uspevaju da objasne tu tezu. Prvo ćemo ukratko navesti neke od centralnih karakteristika ova dva stanovišta, a zatim ćemo ispitati da li je i na koji način teza o postojanju nesvesnih perceptivnih stanja kompatibilna sa tim stanovištima.

2.1. Reprezentacionalizam

Reprezentacionalizam predstavlja jedno od popularnih stanovišta u filozofiji percepcije.⁶ Prema reprezentacionalizmu, naša perceptivna stanja su *reprezentacije*—naime, to su stanja koja predstavljaju ili *reprezentuju* svet na određeni način. Naše perceptivno iskustvo treba objasniti u terminima njegovog reprezentacionalnog sadržaja. Drugim rečima, prema reprezentacionalistima, ono što konstituiše fenomenologiju perceptivnog iskustva jeste upravo reprezentacionalni sadržaj perceptivnih stanja. Kako ističe Bence Nanai (Bence Nanay), shvatanje prema kojem su naša perceptivna stanja reprezentacije predstavlja prirodan način da se opiše naš perceptivni sistem, a ova pretpostavka dominira kako u okviru filozofskih tako i u okviru psiholoških istraživanja prirode percepcije (Nanay 2015, str. 321).⁷

6 Neki od savremenih zastupnika ovog gledišta su Harman (Harman 1990), Pauc (Pautz 2010), Taj (Tye 1995), Nanai (Nanay 2010, 2015, 2016), Sigel (Siegel 2010).

7 Uprkos tome što teza da naša perceptivna stanja jesu stanja koja se odlikuju reprezentacionalnim sadržajem predstavlja ključnu tvrdnju koju prihvataju svi reprezentacionalisti, treba napomenuti da reprezentacionalizam ne predstavlja potpuno homogeno gledište o prirodi perceptivnih stanja. Jedna od tačaka razilaženja među zastupnicima ovog stanovišta jeste shvatanje prirode reprezentacionalnog *sadržaja* perceptivnog iskustva. Najčešće se tvrdi da je

U čemu se ogledaju glavne prednosti reprezentacionalizma? Odgovor na ovo pitanje treba tražiti u činjenici da shvatanje perceptivnih stanja kao reprezentacija ima značajne eksplanatorne prednosti. Pre svega, treba imati u vidu da, poput ostalih reprezentacionalnih stanja (npr., verovanja), naša perceptivna stanja mogu da budu ispravna i neispravna. Reprezentacionističko gledište nudi jednostavno objašnjenje ove činjenice—ovo objašnjenje se sastoji u tome što perceptivna stanja imaju (reprezentacionalni) sadržaj koji može da bude ispravan ili neispravan. U skladu s tim, ona su neispravna ukoliko pogrešno reprezentuju (vidi, Nanay 2015, str. 321).

Pored toga, direktna posledica tvrdnje da su naša perceptivna stanja reprezentacionalna stanja jeste to da subjekt sebi može da predstavlja (odnosno, reprezentuje) nešto kao takvo-i-takvo, iako baš ništa u njegovom okruženju nije takvo-i-takvo. Ovo čini da reprezentacionalizam na krajnje elegantan i ekonomičan način izlazi na kraj sa tzv. problemom neveridičkih perceptivnih iskustava (vidi, Vuletić 2015, str. 7).⁸ Naime, intuitivno posmatrano, čini se da možemo imati halucinacije koje su u fenomenalnom pogledu potpuno iste kao naša veridička perceptivna iskustva. Ali ako je tako, onda se čini da ono što određuje fenomenalni karakter naših perceptivnih iskustava jeste nešto što je zajedničko i veridičkim i neveridičkim perceptivnim iskustvima. Tačnije rečeno, čini se da mora postojati neki „zajednički faktor“ i u slučaju veridičkih i u slučaju neveridičkih perceptivnih iskustava. Reprezentacionalizam može veoma lako da objasni postojanje i prirodu ovog zajedničkog faktora—to je *reprezentacionalni sadržaj* naših perceptivnih iskustava (Thompson 2008: 384-385). Na kraju, treba napomenuti i da je jedna od često isticanih dobrih strana reprezentacionalizma to što pruža objašnjenje fenomenalnog karaktera perceptivnog iskustva koje je u potpunosti kompatibilno sa materijalizmom (Thompson 2008, str. 384). Uprkos svim navedenim pozitivnim stranama reprezentacionalizma, treba imati u vidu da ovo gledište ne predstavlja poziciju koja je u potpunosti lišena zamerki. Sa tim zamerkama ćemo se pobliže upoznati u narednom odeljku, u kojem ćemo razmotriti drugo popularno gledište o prirodi perceptivnog iskustva u savremenoj filozofiji percepcije—naime, relacionalizam.

2.2. Relacionalizam

Prema relacionalistima, kada subjekt nešto opaža, on se nalazi u jednoj specifičnoj vrsti *relacije*—subjekt koji opaža jeste jedan relatum, dok je drugi relatum (spoljašnji)⁹

---

ovaj sadržaj *propozicionalan*, ali ima i onih koji tvrde da je sadržaj iskustva najbolje shvatiti u terminima *kompleksa svojstava* (*property-complexes*) (za više detalja o ovim podelama u okviru reprezentacionalizma, vidi Vuletić 2015, str. 6).

- 8 Za razliku od iluzija ili halucinacija, naša veridička iskustva (*veridical experiences*) su takva iskustva koja koincidiraju sa realnošću.
- 9 Reč je o objektima koji su *spoljašnji* u tom smislu što su konstituisani nezavisno od ljudskog mišljenja. U skladu s tim, u daljem toku ovog rada ću sintagmu „spoljašnji objekt“ koristiti kao prevod pomalo nezgrapne sintagme „*mind-independent object*“.

objekt koji taj subjekt opaža.¹⁰ Upravo u tom smislu, prema zastupnicima tzv. relacionizma, perceptivno iskustvo treba objasniti u terminima *relacije* između subjekta i spoljašnjih objekata (vidi, Nanay 2015, str. 323-325).¹¹ Kada je reč o prirodi ove relacije, zastupnici relacionizma, koristeći klasičnu raselijansku terminologiju, opisuju je kao relaciju „upoznatosti“ (*acquaintance*).¹² Tako, na primer, Bruer (Brewer) kaže da se perceptivna prezentacija „nesvodljivo sastoji u *svesnoj upoznatosti* sa nezavisno konstituisanim fizičkim objektima“ (Brewer 2011, str. 94, moj kurziv).¹³ U okviru relacionizma, spoljašnji objekti koje opažamo igraju veoma značajnu ulogu. Na primer, zamislimo da ispred sebe upravo vidim jednu crvenu olovku. Ono što, prema relacionalistima, konstituše ovo perceptivno stanje jeste upravo taj spoljašnji objekt—tj. upravo ta olovka. U tom smislu, jedna od ključnih teza relacionizma jeste tvrdnja da spoljašnji objekti *oblikuju* fenomenologiju našeg perceptivnog iskustva; tj. oni *konstitušu* fenomenologiju perceptivnog iskustva (vidi, Vuletić 2015, str. 4). Drugim rečima, relacionalisti smatraju da su spoljašnji objekti suštinski konstituenti našeg perceptivnog iskustva.

Pogledajmo sada u čemu se sastoje glavne prednosti relacionizma u odnosu na reprezentacionalističko gledište. Kako smatra Džon Kembel (John Campbell), perceptivna stanja moraju biti u stanju da budu osnova za naše demonstrativne misli (vidi, Campbell 2002, str. 114). Kembelov sledeći primer treba da pokaže da relacionalističko shvatanje perceptivnih stanja veoma lako može—dok reprezentacionalističko, kako Kembel smatra, ne može—da ispuni ovaj zadatak. Zamislimo situaciju da s druge strane zida mogu da načujem svakodnevne aktivnosti svog komšije, ali da nikada nisam bio u njegovom stanu. Tako, na osnovu zvuka električnog brijčača svog komšije, ja dolazim do zaključka da se na određenom mestu u njegovom stanu nalazi ogledalo ispred kojeg se on svakog jutra brije. Možemo da zamislimo da ja imam i određene misli o tom ogledalu, kao i da mogu da referiram na njega. Pretpostavimo sada da, nakon nekoliko meseci, ja konačno dolazim u priliku da posetim stan svog komšije i da prvi put ugledam njegovu ogledalo na zidu. Kako Kembel kaže:

10 U nekim slučajevima, pored subjekta i objekta, relatum može biti i neko svojstvo tih objekata.

11 Neki od poznatih savremenih zastupnika ovog gledišta su Fish (2009), Bruer (Brewer 2011), Kembel (Campbell 2002) i Martin (Martin 2004).

12 Ovaj termin Rasel koristi da bi označio neposredan, direktan kontakt subjekta sa objektom. Rasel takav neposredni kontakt smatra osnovnim vidom našeg saznanja, s obzirom na to da naše celokupno mišljenje i saznanje mora da započne upravo ovim *direktnim upoznavanjem*. Do znanja na osnovu upoznatosti se dolazi na osnovu direktne kauzalne interakcije između subjekta i objekta koji taj subjekt opaža. U okviru Raselove pozicije, čulni podaci (*sense-data*) koje dobijamo od objekata i naše vlastite misli jesu jedino sa čim možemo biti direktno upoznati.

13 Ovde treba skrenuti pažnju na značajnu razliku između klasične Raselove teorije čulnih podataka i relacionizma. Naime, Rasel je smatrao da su subjekti perceptivnog iskustva upoznati sa čulnim datama, dok savremeni relacionalisti tvrde da su subjekti perceptivnog iskustva upoznati sa spoljašnjim i nezavisno konstituisanim *objektima* (kao i sa njihovim svojstvima) (vidi, Vuletić 2015, str. 41-42).

[K]ontrast između znanja koje imate sada, na osnovu toga kako objekti izgledaju, i znanja koje ste imali pre postojanja objekata sa određenim funkcionalnim ulogama, jeste da kada ugledate tu stvar, vi ste suočeni sa samom individualnom supstancom. Nakon što je ugledate više nemate znanje o objektu kao nečemu što zauzima samo puku funkcionalnu ulogu. Vaše iskustvo o tom objektu, kada ga ugledate, omogućava vam znanje o kategoričkim osnovama skupova dispozicija koje ste ranije postulirali. (Campbell 2002, str. 114-115)

Kembel smatra da ukoliko prirodu perceptivnih stanja objašnjavamo na reprezentacionalistički način, tada ne možemo da objasnimo ovu razliku, jer, prema reprezentacionalističkom gledištu, perceptivna stanja mogu samo da specifikuju „postojanje objekata sa određenim funkcionalnim ulogama“ (Campbell 2002, str. 116). Ukratko rečeno, reprezentacionalističko gledište nije u stanju da objasni „relaciju između subjekta i pojedinačnog objekta, koja služi kao osnova za naše demonstrativne misli“ (Nanay 2015, str. 324).

Međutim, relacionalizam ne postiže finalnu pobjedu u odnosu na reprezentacionalizam. Naime, uprkos tome što deluje intuitivno prihvatljivo, relacionalističko gledište je suočeno sa već razmatranim problemom neveridičkih perceptivnih iskustava. Pogledajmo nekoliko varijanti ovog problema. Prvo, iluzije u našem perceptivnom iskustvu nikako nisu retkost. Događa se da imamo iskustvo u kojem nas kontakt sa spoljašnjim objektima navodi na pogrešan sud. Gledajući u olovku na svom stolu, subjekt može da donese sud da se radi o *crvenoj* olovci, iako je, usled iskrivljujućeg efekta svetlosti, zapravo reč o olovci koja je *zelena*. Drugo, subjekt može da bude pod uticajem ozbiljne halucinacije te da donese sud da se ispred njega nalazi crvena olovka, dok ispred njega nema ničega. Zašto ovakvi slučajevi prave problem za relacionalističko gledište? Zato što pokazuju da, nasuprot shvatanjima relacionalista, spoljašnji objekti uopšte nemaju suštinsku ulogu u konstituisanju fenomenologije našeg perceptivnog iskustva: „[Spoljašnji objekti] nisu od suštinskog značaja da bi neko mogao da ima iskustvo koje je okarakterisano specifičnom fenomenologijom (Vuletić 2015, str. 5). Kao što smo već videli, reprezentacionalističko stanovište pruža dosta jednostavno rešenje problema neveridičkih iskustava.

Na osnovu svega što je do sada videli, sasvim je jasno da obe pozicije—kao uostalom sve filozofske teorije—imaju izvesne prednosti i nedostatke. Nažalost, podrobne ulaznje u savremene filozofske diskusije o ovim prednostima i nedostacima reprezentacionalizma i relacionalizma daleko bi prevazišlo okvire ovog rada. Međutim, takvo razmatranje ovih stanovišta nije od ključne važnosti za problem kojim se bavimo u ovom radu—naime, za problem nesvesnih perceptivnih stanja. Upravo iz tog razloga, u nastavku ćemo se fokusirati na pitanje o tome koliko uspešno reprezentacionalizam i relacionalizam mogu da reše ovaj problem.

2.3. Problem nesvesnih perceptivnih stanja

Veliki broj filozofa smatra da reprezentacionalizam može da objasni problem nesvesnih perceptivnih stanja na jednostavan i direktan način. Naime, prema ovom stanovištu, naša svesna i nesvesna perceptivna stanja predstavljaju reprezentacionalna stanja, s tim što svesna perceptivna stanja uključuju i neku dodatnu odliku koja ih čini *svesnim* stanjima (Pautz 2010, str. 333-4, vidi i Nanay 2016, str. 426). Jedan takav pokušaj reprezentacionalnog rešenja problema nesvesne percepcije pronalazimo kod Bloka, koji ističe da je „viđenje jedinstvena fundamentalna prirodna vrsta čije podvrste su *svesno i nesvesno viđenje*“ (Phillips & Block 2016, str. 169, moj kurziv). Iako precizno određenje odlike koja čini razliku u pogledu toga da li će neko određeno perceptivno stanje biti svesno ili nesvesno može dovesti do određenih nesuglasica među zastupnicima reprezentacionalizma, treba primetiti da ovo gledište nije spojeno sa bilo kakvim principijelnim ili konceptualnim preprekama postojanju nesvesnih perceptivnih stanja.

Nasuprot tome, kada je reč o relacionalističkom gledištu, pokazuje se da je rešenje problema nesvesnih perceptivnih stanja znatno komplikovanije. Naime, pod pritiskom rastuće naučne evidencije, zastupnici relacionalizma tipično usvajaju jednu od sledeće tri opcije (vidi, Berger & Nanay 2016, str. 426):

- (a) Relacionalisti mogu da poreknu ili dovedu u pitanje tezu da postoje nesvesna perceptivna stanja.
- (b) Relacionalisti mogu da dopuste tezu o nesvesnim perceptivnim stanjima, ali da poreknu da se relacionalistička analiza primenjuje na tu vrstu perceptivnih stanja.
- (c) Relacionalisti mogu da pruže relacionalističko objašnjenje nesvesnih perceptivnih stanja.

Razmotrimo malo detaljnije svaku od ovih opcija:

Opcija (a): poricanje teze o postojanju nesvesnih perceptivnih stanja.

Setimo se, odgovor na pitanje „Da li postoje nesvesna perceptivna stanja?“, do kojeg smo došli u prvom delu rada, bio je pozitivan. Zapravo, pozitivan odgovor na ovo pitanje uopšte ne treba da iznenađuje. Većina današnjih filozofa na ovo pitanje daje pozitivan odgovor (vidi npr., Dretske 2006, Burge 2010, Brogaard 2011, Prinz 2015, Block 2016, Nanay 2016), a pored toga postoje brojne studije koje tvrde postojanje nesvesnih perceptivnih stanja (vidi, Kouider & Dupoux 2001, Nakamura et al. 2006, Faivre et al. 2014). Svakako, pozitivan odgovor na ovo pitanje nije univerzalno prihvaćen i neki filozofi u svojim radovima otvoreno tvrde da nesvesna perceptivna stanja uopšte ne mogu da postoje. Jedan od tih filozofa je Ian Filips, koji upućuje konceptualne argumente protiv mogućnosti nesvesnih perceptivnih stanja (vidi, Phillips 2016; vidi isto tako Filipsov doprinos u Phillips & Block 2016). Ipak, u prvom delu ovog rada su izneti dosta dobri razlozi protiv usvajanja ovih Filipsovih prigovora nesvesnoj percepciji. Stoga, smatram da možemo opravdano da zaključimo da opciju (a) ne treba prihvatiti.

Opcija (b): nesvesna perceptivna stanja postoje, ali nisu relacionalnog karaktera.

Na prvi pogled, ova opcija deluje kao izuzetno lak način da se relacionalističko gledište pomiri sa činjenicom da postoje i nesvesna perceptivna stanja (čija priroda se objašnjava u okviru neke druge teorije). Međutim, smatram da prihvatanjem ove opcije relacionalista plaća preveliku cenu. Pre svega, usvajanjem ove opcije, zastupnici relacionalizma otvoreno priznaju da njihovo stanovište nije u stanju da inkorporira jedan vid perceptivnog iskustva; u tom smislu, priznanje činjenice da postoje nesvesna perceptivna stanja pre izgleda kao priznanje vlastitog poraza kao filozofske teorije, nego kao autentično i uspešno uključenje rezultata empirijskih istraživanja. Pored toga, sasvim je jasno da opcija (b) ne zadovoljava uslov ekonomičnosti. Naime, umesto jedne teorije koja objašnjava i svesna i nesvesna perceptivna stanja, ova opcija nam nalaže da svesna stanja objašnjavamo standardnom relacionalističkom teorijom, a da nesvesna stanja objašnjavamo nekom drugom teorijom. Na osnovu svih navedenih razloga, smatram da opciju (b) treba odbaciti.

Opcija (c): moguće je pružiti relacionalističko objašnjenje nesvesnih perceptivnih stanja. Nije teško uvideti da opcija (c) izbegava sve teškoće koje smo naveli za prethodne dve opcije. Ipak, glavno je pitanje da li se uopšte može odbraniti relacionalističko objašnjenje nesvesne percepcije. Na osnovu svega što smo do sada videli, čini se da je relacionalistička koncepcija percepcije nekompatibilna sa pojmom nesvesnih perceptivnih stanja. Setimo se, prema relacionalističkom gledištu, percepcija podrazumeva *upoznatost* sa nekim objektom. Ali, upravo to dovodi do glavnog problema. Naime, ukoliko se, kao što smatra Bruer, relacionalistički shvaćena perceptivna prezentacija „nesvodljivo sastoji u *svesnoj upoznatosti* sa nezavisno konstituisanim fizičkim objektima“ (Brewer 2011, str. 94, moj kurziv), onda više uopšte nije jasno kako može biti govora o nesvesnim perceptivnim stanjima.¹⁴ Ipak, ovde bi trebalo izbeći ishitreni zaključak prema kojem u okviru relacionalizma nije moguće pružiti objašnjenje nesvesne percepcije. Štaviše, neki relacionalisti smatraju da nesvesna percepcija predstavlja „degradiranu perceptivnu relaciju prema objektima, gde je perceptivna relacija nesvesna usled nekih odlika *trećeg relatuma*“ (Berger & Nanay 2016, str. 430-431, moj kurziv), pri čemu u ovaj treći relatum eksplicitno uključuju određene psihološke odlike—na primer, odlike poput tzv. „alokacije pažnje“ (*allocation of attention*) (Campbell 2002, str. 221-222) ili „subjektive tačke gledišta“ (Bruer 2011, str. 96)—na osnovu kojih se objašnjava mogućnost prelaženja sa svesnih na nesvesna perceptivna stanja i *vice versa*.¹⁵

14 Mnogi reprezentacionalistički orijentisani autori smatraju da se relacionalističko stanovište uopšte ne može uskladiti sa pojmom nesvesne percepcije, kao i da empirijska evidencija u prilog tvrdnji o nesvesnoj percepciji jasno pokazuje da je relacionalističko shvatanje percepcije pogrešno (vidi, Block 2010, str. 49).

15 Za više informacija o ovim pokušajima relacionalističkog rešenja problema nesvesne percepcije, vidi Filipsov doprinos u Phillips & Block 2016, str. 176.

Svakako, veliko je pitanje da li su i u kojoj meri ova relacionalistička rešenja problema nesvesne percepcije uspešna. Naime, neki reprezentacionalistički orijentisani filozofi smatraju da pozivanje na treći relatum kako bi se rešio ovaj problem predstavlja dosta jasan primer *ad hoc* rešenja koje ne bi trebalo prihvatiti (vidi, Nanay 2014; Berger & Nanay 2016, str. 431). Međutim, čak i ako prihvatimo činjenicu da opcija (c) izaziva izvesne teorijske kontroverze, ona ipak predstavlja jedinu od tri relacionalističke opcije koja ima realne izgleda na uspešno rešenje problema nesvesne percepcije. U skladu s tim, smatram da možemo da zaključimo da, za razliku od prethodne dve opcije, nema konkluzivnih razloga da se opcija (c) odbaci.

3. Zaključna razmatranja

U ovom radu smo videli da imamo dobre i naučno zasnovane razloge da usvojimo tezu kojom se tvrdi postojanje nesvesnih perceptivnih stanja. Takođe smo videli sa kojim problemima se suočavaju pristalice relacionalizma prilikom pokušaja da ovu tezu usklade sa osnovnim postavkama svog stanovišta. Šta možemo na kraju da zaključimo iz svega toga? Pre svega, želim da naglasim da se ograđujem od ambicioznih tvrdjenja nekih filozofa prema kojima relacionalizam *nikako ne može* da izađe na kraj sa problemom nesvesne percepcije, što se tipično navodi kao odlučujući razlog za prihvatanje neke vrste reprezentacionalizma (vidi, npr. Block 2010, str. 49, Berger & Nanay 2016, str. 431). Štaviše, na kraju prethodnog poglavlja smo videli da odbrana ovako jake teze nije preterano uverljiva.

Uprkos tome što mi se čini da nema dovoljno osnova za opravdano izvođenje ovako jake teze, moram da priznam da je teško izbeći utisak da kada je u pitanju problem nesvesne percepcije, reprezentacionalizam ipak nudi jednostavnije, konkretnije i manje problematično rešenje od relacionalizma. U skladu s tim utiskom, ne ulazeći u pitanje da li, uopšteno govoreći, u sporu između reprezentacionalista i relacionalista *konačnu* prednost treba dati reprezentacionalističkoj poziciji, smatram da jedini zaključak koji na osnovu diskusije koja je izložena u ovom radu opravdano možemo da prihvatimo jeste to da, bar u kontekstu problema nesvesnih perceptivnih stanja, reprezentacionalističkom stanovištu treba priznati značajnu prednost u odnosu na relacionalizam.

Mirjana Sokić

Doktorand filozofije na Filozofskom fakultetu u Beogradu

Literatura

- Armstrong, D. M. (1962). *Bodily sensations*. Routledge.
- Baier, K. (1958). *The moral point of view*. Ithaca, Cornell University Press.
- Berger, J., & Nanay, B. (2016). „Relationalism and unconscious perception.“ *Analysis*, 76, str. 426–433.
- Block, N. (2010). „Attention and mental paint.“ *Philosophical Issues*, 20, str. 23–63.
- Block, N. (2011). „The Anna Karenina theory of the unconscious.“ *Neuropsychanalysis*, 13, str. 34–37.
- Block, N. (2015). „The Anna Karenina principle and skepticism about unconscious perception.“ *Philosophy and Phenomenological Research*, 93, str. 452–459.
- Bowers, J., & Schacter, D. (1990). „Implicit memory and test awareness.“ *Journal of Experimental Psychology*, 16, str. 404–416.
- Brewer, B. (2011). *Perception and its objects*. Oxford: Oxford University Press.
- Brogaard, B. (2011). „Are there unconscious perceptual processes?“ *Consciousness & Cognition*, 20, str. 449–63.
- Campbell, J. (2002). *Reference and consciousness*. Oxford: Oxford University Press.
- de Gelder, B., Tamietto, M., van Boxtel, G., Goebel, R., Sahraie, A., Van den Stock, J., Stienen, B. M. C., Weiskrantz, L., & Pegna, A. (2008). „Intact navigation skills after bilateral loss of striate cortex.“ *Current Biology*, 18, str. 1128–1129.
- Dretske, F. (2006). „Perception without awareness,“ u Gendler, T. S., & Hawthorne, J. (ur.) *Perceptual experience*. Oxford: Oxford University Press, str. 147–80.
- Faivre, N., Mudrik, L., Schwartz, N., et al. (2014). „Multisensory integration in complete unawareness: evidence from audiovisual congruency priming.“ *Psychological Science*, 25, str. 2006–16.
- Fish, W. (2009). *Perception, hallucination, and illusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Grahek, N. (2007). *Feeling pain and being in pain*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Harman, G. (1990). „The intrinsic quality of experience.“ *Philosophical Perspectives*, 4, str. 31–52.
- Hart, H. L. A. (1968). *Punishment and responsibility*. Clarendon Press, Oxford.
- Jiang, Y., Costello, P., Fang, F., Huang, M., & He, S. (2006). „A gender and sexual orientation-dependent spatial attentional effect of invisible images.“ *Proceedings of The National Academy of Science*, 103, str. 17048–17052.
- Kanwisher, N. (2001). „Neural events and perceptual awareness.“ *Cognition*, 79, str. 89–113.
- Kouider, S., & Dupoux, E. (2001). „A functional disconnection between spoken and visual word recognition: evidence from unconscious priming.“ *Cognition*, 82, str. 35–49.
- Mack, A., & Rock, I. (1998). *Inattention blindness*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Marcel, A. J. (1983). „Conscious and unconscious perception.“ *Cognitive Psychology*, 15, str. 197–300.
- Martin, M. G. F. (2004). „The limits of self-awareness.“ *Philosophical Studies*, 120, str. 37–89.
- Moore G. E. (1925). „A defence of common-sense,“ u Muirhead J.H. (ur.) *Contemporary British Philosophy* (2nd Series). London: Allen and Unwin, str. 191–225.
- Nakamura, K., Hara, N., Kouider, S., Takayama, Y., Hanajima, R., Sakai, K. L., et al. (2006).

- „Task-specific change of unconscious neural priming in the cerebral language network.“ *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 104, str. 19643–8.
- Nanay, B. (2010). „Attention and perceptual content.“ *Analysis*, 70, str. 263–70.
- Nanay, B. (2015). „The representationalism versus relationalism debate: explanatory contextualism about perception.“ *European Journal of Philosophy*, 23, str. 321–336.
- Nanay, B. (2016). „Philosophy of perception: a roadmap with many bypass roads“, u Nanay, B. (ur.) *Current controversies in philosophy of perception*. London: Routledge, str. 1–20.
- Palmer, S. E. (1999). *Vision science: photons to phenomenology*. Cambridge, MA: Bradford Books/MIT Press.
- Pautz, A. (2010). „An argument for the intentional view of visual experience“, u Nanay, B. (ur.) *Perceiving the world*. Oxford: Oxford University Press, str. 254–309.
- Peters, M. A. K., Kentridge, R. W., Phillips, I. B., & Block, N. (2017). „Does unconscious perception really exist? Continuing the ASSC 20 debate.“ *Neuroscience of Consciousness*, 3, str. 1–11.
- Phillips, I. (2016). „Consciousness and criterion: on Block’s case for unconscious seeing.“ *Philosophy & Phenomenological Research* 93, str. 419–451.
- Phillips, I. (2018). „Unconscious perception reconsidered“, *Analytic Philosophy*, 59, str. 471–514.
- Phillips, I., & Block, N. (2016). „Debate on unconscious perception,“ u Nanay, B. (ur.) *Current controversies in philosophy of perception*. New York: Routledge, str. 165–192.
- Prinz, J. J. (2015). „Unconscious perception,“ u Matthen, M. (ur.) *Oxford handbook of philosophy of perception*. Oxford: Oxford University Press, str. 371–389.
- Siegel, S. (2010). „Do visual experiences have contents?“, u Nanay, B. (ur.) *Perceiving the world*. Oxford: Oxford University Press, str. 333–68.
- Stoerig, P. (1997). „Phenomenal vision and apperception: evidence from blindsight.“ *Mind & Language*, 12, str. 224–237.
- Stoerig, P., & Cowey, A. (1992). „Wavelength discrimination in blindsight.“ *Brain*, 115, str. 425–444.
- Thompson, B. (2008). „Representationalism and the argument from hallucination.“ *Pacific Philosophical Quarterly*, 89, str. 384–412.
- Tye, M. (1995). *Ten problems of consciousness*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Vuletić, M. (2015). *Ways of appearing: experience and its phenomenology* [doktorska disertacija]. University of Pittsburgh.
- Weiskrantz, L. (1986). *Blindsight: A case study and implications*. Oxford University Press.
- Weiskrantz, L., Warrington, E.K., Sanders, M.D., & Marshall, J. (1974). „Visual capacity in the hemianopic field following a restricted cortical ablation“. *Brain*, 97, str. 709–28.

Mirjana Sokić

The Problem of Unconscious Perceptual States
(*Summary*)

According to the traditional view—most commonly associated with G. E. Moore—the relation between our perception and consciousness is conceptually necessary. This paper argues against this view. The first part of the paper discusses the concept of unconscious perception, as well as several interesting phenomena in the recent clinical literature that give us persuasive evidence against the thesis that, as a matter of conceptual or a priori necessity, perception cannot occur without consciousness. The second part of the paper provides a thorough critical analysis of the two popular positions in the philosophy of perception—namely, representationalism and relationalism—in order to determine whether and how successfully they can account for the claim about the existence of unconscious perceptual states. I conclude that, at least in the context of the philosophical debate about unconscious perception, there are strong reasons to favour the representationalist account.

KEYWORDS: unconscious perceptual states, representationalism, relationalism, blindsight.